

# Türk Dili

*Aylık Dil Dergisi*

---

*Cilt : LI*

*Sayı : 420*

*Aralık 1986*

---

## MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ŞİİR DİLİ ÜZERİNE

DOÇ. DR. HAMZA ZÜLFİKAR

Tanzimat fermanı (3 Kasım 1839), diğer adıyla Tanzimat-ı Hayriye fermanı, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda bir reform hareketi olup Türk toplumunun hayatında önemli bir dönüm noktası oluşturur. Fermana yer alan can ve namus emniyeti, mülkiyetin korunması, adaletli ve dengeli vergi, askerlik görevinin düzenlenmesi, belirli sürelerle indirilmesi ve benzeri yenilikler, hak ve hürriyetler toplumu çok yakından ilgilendirmiştir. Tanzimat Fermanı, kazandırdığı bunca haklar yanında bir gerçeğin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu da fermanın yazıldığı dille ilgilidir. Kullanılan dil, anlaşma aracı olmaktan uzak bulunduğu için getirilen yenilikler, kazandırılan hak ve hürriyetler toplumun büyük bir kesimine kapalı kalmıştır. Fermanın yürürlüğe konmasıyla gittikçe ağırlığını hissettiren bu durum, dönemin yazar ve düşünürlerini ciddi bir biçimde dile eğilmeye, dikkatlerini dil konusuna toplamaya zorlamıştır.

Şinasi, *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde, yazıların artık halkın anlayacağı bir dille yazılacağını belirtmiş, bu ilkedan hareket ederek şiirde, tiyatrodan bazı denemeler yapmıştır. Öteki Tanzimat yazarları Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmed Midhat, Şemsettin Sami, Ali Suavi, yeri geldikçe kullandıkları dilden açıkça yakınmış, çeşitli çareler aramaya koyulmuşlardır. Tanzimat dönemi bu arayış içinde, ama önemli bir ilerleme göstermeden geçip gitmiştir.

Yeni bir dil, yeni bir üslûp yaratma hevesi içinde kapanan Servet-i Fünun ve Fecr-i Âti dönemlerinde de anlaşılır bir dile doğru kayda değer bir ilerleme sağlanamamış ve bu durum Millî Edebiyat dönemine kadar sürüp gelmiştir.

Millî Edebiyat döneminde, özellikle Selanik'te çıkarılan *Genç Kalemler* (1911) dergisinin çevresinde toplanan Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp gibi yazar ve düşünürler, bu konuda yapılacak olanları maddeler halinde ortaya koyarken Türkçenin özüne dönüş hareketini bilinçli bir biçimde fiilen başlatmışlardır.

Mehmet Âkif, bu düşüncelerin benimsendiği, taraftar bulduğu, halka hitap etmenin ancak onun diline kulak vermekle olabileceğinin anlaşıldığı dönemlerde artık tanınan bir şairdir. O, halk dilini, süssüz, hünersiz, saf bir biçimde ve bir gruba dahil olmadan temelden benimsemiştir. Onun

için önemli olan, kastedilen düşüncenin en açık biçimde aksettirilmesidir. Kelimeler arasında yaptığı tercihlerde hep bu ilke hâkim olmuştur. Dönemin çeşitli tez ve görüşleri karşısında onun da düşünceleri ve karşı tezi vardır. Hiç şüphesiz, savunduğu düşüncelerini açık ve anlaşılır bir dille topluma anlatmak durumuyula yüz yüzedir. İslâm dünyasına yönelen, toplumcu bir yazar olarak Mehmet Âkif, Doğu medeniyetinin üstünlüğünü, gelişmişliğini ve bu medeniyetin yayılmasını, benimsenmesini savunurken manzumelerinde buna engel teşkil eden taassubu, bâtılı, bilgisizliği, geriliği ve tembelliği yermiştir. Halkın içinde doğmuş, duygulu bir şair, halkın dertlerini onun anlayacağı bir Türkçeyle dile getirmiştir. Böylece Mehmet Âkif, dolaylı da olsa Millî Edebiyat döneminin dil anlayışını benimsemiş ve bu gelişmeye ters düşmemiştir. İstanbul ağzının zenginliklerini kullanarak dildeki gelişmenin bir başka yönden destekçisi olmuştur. Eski Anadolu Türkçesinde “mükâfat” anlamında sıkça geçen *ögdül* (اكدول) veya *öndül* kelimesini İstanbul ağzında geçen şekliyle *ödül* olarak kullanan Mehmet Âkif’tir :

...  
Çekilir, derken ödüller : Sekiz on seçme davar (“Asım”, 386. s.)

...  
Mehmet Âkif, manzumelerinde gözleme, incelemeye önem vermiştir. O, kapalı bir yerde oturan, hayal ederek yazan bir şair değildir. Halkın içinde gezen, özellikle savunduğu tez açısından toplumdaki bozuklukları, aksaklıkları, kötülükleri tespit edip bunları manzumelerinde sergileyen bir şairdir. Kahveden kahveye, meyhaneden camiye, köyden şehre uzanırken hayatın maddî ve manevî bütün sahnelerini gözler önüne serer, halkı konuşturur, cahilden aydına, sofudan rinde, çocuktan büyüğe bütün insanların düşüncelerine başvurur, her kadamedeki insana ulaşmak ister. Bu tutumla onun şiirleri zengin bir kelime kadrosuna sahip olmuş, renklenmiş ve güçlü buluşlarla yer yer doruk noktasına erişmiştir. Burada bilgi, tecrübe ve kültür unsurlarının katkısını da unutmamak gerekir :

...  
Donanma, ordu yürürken muzafferen ileri,  
Üzengi öpmeye hasretti garbin elçileri (“Fatih Kürsüsü”, 267. s.)

...  
Örnekteki *üzengi öpmek* deyimini ile bir tarihî tablo, sözlü anlatıma dönüştürülmüştür.

İstiklâl Marşı’nda ve *Asım*’ın bir bölümü olan Çanakkale Şehitleri’nde olduğu gibi lirizm, onun manzumelerine olağanüstü bir canlılık kazandırmıştır. Bütün bu nitelikler, bir arada Mehmet Âkif’in canlı, açık, renkli, berrak ve samimî dilini kurmuştur. Kısaca belirtmeye çalıştığımız bu özelliklere birtakım örnekler vererek açıklık getirelim.

Halkalı Ziraat Mektebinde geçen bir olayı *Hasta* adlı şiirinde dile getiren şair, ayrıntılara kadar inen çeşitli tasvirler yaparken zengin bir kelime kadrosuna ve mecazlı anlatmalara başvurur :

...  
*Rengi uçmuş yüzünün, gözleri çökmüş içeri;  
 Elmacıklar iki baştan çıkıvermiş ileri.  
 O şakaklar göçerek, cepheyi yandan sıkmuş;  
 Fırlamış anlı, damarlar da beraber çıkmış!  
 Bet beniz kül gibi olmuş uçarak nur-ı şebâb<sup>1</sup>  
 O yanaklar iki solgun güle dönmüş bitâb!  
 O dudaklar morarıp kavlamış artık derisi;  
 Uzamış saç gibi kirpiklerinin her birisi!  
 Kafa bir yük kesilip boynuna, çökmüş bağı;  
 İki değnek gibi yükselmiş omuzlar yukarı ("Hasta", 11. s.)*

Sağlık konularına vakıf bir insan gözüyle hasta insanın portresini çizer gibi canlı bir tablo ortaya koyan şair, *renge uçmak*, *gözleri çökmek*, *şakakları göçmek*, *alın fırlamak*, *yük kesilmek*, *bağı çökmek* örneklerinde *uçmak* (=yok olmak) *çökmek* (=zayıflamak, harap olmak), *fırlamak* (=yerinden oynamak, ileri doğru çıkmak), *kesilmek* (=benzetmek, gibi olmak, dönmek) fiillerini mecazî anlamlarda ustalıkla kullanmıştır.

Divan Edebiyatı kültürüne kuvvetle hâkim olan Mehmet Âkif, benzetme geleneklerini sürdürerek açık ve berrak bir Türkçe ile hasta bir insanın iki yanağı ile iki solgun, buruşmaya yüz tutmuş gül arasında bağlantı kurar.

Şiirde geçen *beti benzi kül olmak* deyimini ne yazık ki bu gün Türkçe sözlüklerimizde henüz yer almamıştır.

"Kabuk, deri vb. maddeler kabarıp soyulmaya yüz tutmak" anlamına kullanılan *kavlamak* fiilini acaba onun çağında şiirlerinde kullanan olmuş mudur? Peşin bir yargıya varmadan ortaya atılan bu soru, bütün klasik yazarlarımızın kelime hezinesinin birer dizini yapıldıktan sonra kesin olarak cevaplanabilir.

...  
*Ne gebermez, ne kütük bünye ki hiç kağşamamış,  
 Bunu Rabbim bana sağlık diye nereden yamamış?*  
 ... ("Asım", 379. s.)

Bu beyitte geçen "eskimek, zayıflamak, bozulmak, dağılmaya yüz tutmak" anlamlarındaki *kağşamak* halk ağzından yazı diline mal edilmiştir.

...  
 - *Haberim yok ne zaman?*  
 - *Bıldır yaz.* ("Asım", 394. s.)  
 ...

<sup>1</sup> Gençlik ışıltı, parlaklığı.

Örnekte görülen “geçen, geçen yıl” anlamındaki *bıldır* sözü de halk ağzından alınmıştır. Bu söz, bu gün Anadolu ağızlarında yaygındır.

...  
Çektiler altıma bir cıllığı çıkmış minder. (“Asım”, 394. s.)

Örnekteki *cıllığı çıkmak* deyimini Türkçe sözlüklerde olmadığı gibi, halk ağzından derlenerek yapılan *Derleme Sözlüğü*’nde de bulunmamaktadır.

Mehmet Âkif’in yer yer yaptığı canlı tasvirlerle ve bu tasvirlerde kullandığı kelime hazinesine birçok örnek verilebilir. Burada bir bölüm daha vererek yetinelim :

...  
Dağlar orman, tepeler bağ, ovalar hep tarla;  
Koca mer’a dolu baştan başa sağmallarla.  
İğne atsan yere düşmez, o ekin bir tufan;  
Atlı girsene gömülür, buğdayın altında kafan.  
Köylünün kırları tutmuş, yayılırken davarı;  
Sökemezsin, sarar afakını yün dalgaları!  
Dolaşır sal gibi göllerde hesapsız manda,  
Fil sanırsın hani bir çıksa da görsen karada.  
Geniş alıyla yarar otları binlerce öküz,  
Besiden her birinin sırtı bakarsın dümdüz.  
Ne de ıslak patı burnundaki mor mor meneviş,  
Hadi gelsin bakalım damların altında geviş.  
Diz çöker, buldu mu yaslanmaya kâfi meydan,  
Sürünür toprağın üstünde o kat kat gerdan.  
Çifte gözler süzülür, tek çene durmaz çiğner,  
İki yandan yere şaffaf iki ipliktir iner (“Asım”, 383. s.)

Bir dergi yazısının sınırları içinde Mehmet Âkif’in bütün şiirlerinden pasajlar vererek onun dili üzerinde açıklamalarda bulunmak mümkün değildir. Bu bakımdan birtakım örnekler seçmek yoluna gidilmiştir. Şairin 6. kitabı olan *Asım*’ın baş kısmından bir bölümü incelemeye çalışalım.

Hoca, öğrencisinin iltifatları karşısında şöyle diyor :

...  
Döktüğün dillere bittim, seni çok sözlü seni ! (“Asım”, 365. s.)

Sözlükler, *bitmek* (=bayılmak, çok beğenmek) fiilini buradaki anlamıyla “argo” diye nitelerler. Bu fiil burada *uf anam, sana bittim!* gibi kaba bir ifadede yer almamıştır. Bu bakımdan buradaki kullanım argo olamaz. Bu durum bir gerçeği dile getirmektedir : Argo diye sözlüklerde nitelendirdiklerimizi bir daha gözden geçirmemiz gerekiyor.

Sözlüklere geçmemiş “konuşkan, tatlı dilli” anlamlarında kullanılan *çok sözlü* deyimine “kinaye” kavramı katan *seni seni* zamiriyle beyit böylece bütünlenmiştir.

“Hocanın vurduğu yerde gül biter” ata sözü öğrencinin ağzından :

...

*Gül değil kıl bile bitmez sopa altında.* (“Asım”, 365. s.)

biçiminde güzel bir üslûpla tartışma gündemine getirilmiştir.

...

– *Ama hiddetleneceksen ne suyum var ne sayım.* (“Asım 366. s.)

...

Dizede geçen *sayım suyum yok* deyimini *ne ... ne* bağlaçlarıyla *yok* sözü yerine *var* kullanılarak aynı anlamda, fakat alışılmışın dışında bir söyleyişle verilmektedir.

Şair, aşağıdaki beyitte *cinsten* yerine *türlü* sözünü yerleştirmeye çalışıyor.

...

*Biz bu ahengi harap etmeyecektik, ettik.*

*Kapanır türlü değil, açtığımız kanlı gedik.* (“Asım”, 393. s.)

....

Bir başka şiirinde :

...

*Biz de az çok pala sürttük* (“Asım”, 367. s.)

...

diyen şairin, “çabalamak, çalışmak, uğraşmak” anlamında kullandığı *pala sürtmek* deyimine Türkçe sözlüklerde rastlanmamıştır.

...

*Başta ağbanî sarık, tende hilâlî gömlek* (“Asım”, 385. s.)

•

...

Dizede geçen *ağbanî*, *hilâlî* sıfatları Türkçe sözlüklere girmemiş birer kumaş türüdür. Âkif’in şiirlerinde bir yerde *ağbanî*, bir yerde *abanî* şeklinde rastlanan bu kelimeyi Ömer Seyfettin başta olmak üzere dönemin şair ve hikâyecileri bu sözü *ağbanî*, *ağbanî sarık*, *abanî* biçimlerinde kullanmışlardır. *Ağbanî* sözü *Meydan-Larousse*’ta *âbânî* maddesine gönderilmiş ve burada Farsça olduğu belirtilerek “zemini sarıya çalan, beyaz, üzeri açık turuncu ipekle kasnakta işlenmiş bez” diye tanımlanmıştır. *Hilâlî* sözüne ise ansiklopedilerde rastlanmamıştır. *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü* adlı eserin yazarı Reşat Ekrem Koçu, bu kelimeyi *helâlî* biçiminde almıştır. Eserde *helâlî*, *helâlî gömlek* maddesinde verilen bilgiler kısaca şöyledir : Koyu sofuların ipekten yapılmış kumaşlara haram demesi üzerine ham ipekten yapılmış ve adına bürüncek denen beze pamuk ipliği katılarak *helâlî* adı verilen bir kumaş elde edilmiştir.

...  
Gülüyor kahvede el, çarşıda bakkal çakkal  
Olma beyhude elin ağzına bir parmak bal ("Asım", 373. s.)  
...

Beyitte geçen *elin ağzına bir parmak bal olmak* deyimini Türkçe sözlüklere geçmemiştir.

...  
Gidin bulun bana bir şöyle zorlu düş yoracak. ("Asım", 387. s.)  
...

Bu dizede geçen "rüya tabir etmek, rüya yormak" anlamlarındaki *düş yormak* deyimini Türkçe sözlüklerde yoktur.

Dönemin bir hovarda paşasını anlatırken paşanın hanımını da konuşturur :

...  
- Paşa azmış ...  
- Acaba üstüme gül koklar mı?  
- Onu bilmem, gülü koklar mı kocan, yoklar mı? ("Asım", 372. s.)  
...

Şiirde geçen *gül koklamak* dilimizdeki *üstüne gül koklatmamak* deyimini ile ilgilidir. *Gül* sevilen kimse anlamındadır. Bu söze bir kişilik kazandırılmıştır. Şair deyimdeki *gül* kelimesinin bu özelliğinden hareket ederek *gül koklamak* yanında mecazlı ve bir zekâ ürünü olan *gül yoklamak* söyleyişini buluyor.

Mehmet Âkif, çeşitli meslek dallarının terimlerini şiirlerinde bolca kullanır. Onun bu tutumu tasvirlerinde gerçekçi bir gözlem yapma alışkanlığı ile ilgilidir. Ata sporu güreşi büyük bir coşkuyla dile getirir ve bu dalın terimlerini sık sık kullanır :

Önce peşrev yaparak sonra tutuşmazlar mı,  
Güreş artık kızışır, hasmını tartar hasmı.  
Uzanır şimdi göğüsler kavuşur şimdi yine  
Dalga çarpar gibi çarpar gerilip birbirine,  
Kimi tek çapraza girmiş mütemadi sürüyor,  
Kimi şirazeyi tartıp alıvermiş yürüyor.  
Kimi sarmayla çevirsem diye sardıkça sarar,  
Kimi kılçık düşünür, atmak için fırsat arar.  
Adalî gövdeler altında o bîçare çayır,  
Serilip toprağa hem bir daha kalkar mı? Hayır,  
Bir el enseyle düşürmüş de hemen çullanıyor,  
Kimi almış paça kasnak o açar hasmı döner.  
Kimi kündeğe giderken topuk eller de yener,

*Kimi süratle olur çifte dalar hem de kapar*  
*Kimi baskın çıkarır, kaz kanadından çarpar* ("Asım", 386. s.)

Yukarıda bir bölümünü verdiğimiz güreş sahnesinde çeşitli güreş terimleri ve deyimleri bir arada ustalıkla kullanılmıştır. "Güreşe tutuşmadan önce pehlivanlar ellerini birbirine veya ellerini uyluk kemiklerine vurarak ve hafif hafif sıçrayarak çeşitli hareketlerde bulunmak" anlamında *peşrev yapmak*; "güreşte hasmın koltuk altından tek kol geçirip sarmak" anlamında *tek çaprazda girmek*; "pehlivanların giydikleri kispet adı verilen dar pantolonlarının herhangi bir yanı, paçası" anlamında *şiraze*; "alttaki güreşçi kendi kuyruk sokumunu yukarı kaldırarak sırtına abanmış olan güreşçinin dengesini bozup ön veya yan tarafına aşırıp atmak" anlamında *kılçık atmak*; "pehlivanların giydikleri kispetin bele gelen bölümü" anlamında *kasnak*; "ayakta güreşirken birden hasmının iki ayağını kapıp kaldırmak" anlamında *çifte dalmak*; "güreşte hasmın başını koltuk altına alarak hasmı arkadan, yandan sararak elleri koltuk altından geçirdikten sonra sırtında veya ensesinde birleştirmek" anlamında kullanılan *kaz kanadı*, *baskın çıkarmak*, (güreşe) *tutuşmak*, (hasmı) *tartmak*, *çullanmak*, *paça*, *sarma* ve *el ense* gibi terim ve deyimlerle manzumelerin kelime varlığı zenginleşmiştir.

Gerek yabancı gerek Türkçe köklere *-al* (*-el*), *-la* (*-le*) fiil yapma ekleri getirilerek kurulan pek duyulmamış türetmeleri Âkif'in şiirlerinde bulmaktayız : *nefeslenmek*, *tekmillenmek*, *gencelmek*, *kalafatlanmak* vb.

...  
*Biraz nefesleneyim, dur ki yorgunum*, ("Asım", 388. s.)

...  
*Hele dur öfkemi tek milleyeyim*, ("Asım", 365. s.)

...  
*Derken incelemeye gencelmeye kalkıştı*. ("Asım", 372. s.)

...  
*Kalafatlandı bıyıklar, iki batman bir denk*. ("Asım", 372. s.)

Mehmet Âkif şiirlerinde ikilemelere, pekiştirmelere geniş yer verir. İkilemelerin kavramları zenginleştirdiğini, şiire ahenk kattığını çok iyi bilir. Şair ikilemeleri oluşturan kelimeler arasındaki ses ve söz benzerliğinden büyük ölçüde yararlanır. İkilemeleri şiirlerinde bolca kullanma, halk diline eğilme, ona gönül verme özelliğinden kaynaklanır. Burada şairin kullandığı yaygın olan ikilemeli örnekler değil, nadir örnekler verilecektir :

...  
*Teker meker küfe bitâb düştü ta öteye* ("Küfe", 24. s.)

...  
*Kaynayıp çifte kazan aksa çamçak çamçak* ("Asım", 396. s.)

...  
Düinkü şen şatır ocaklar yatıyor yerde bu gün. ("Asım", 379. s.)

...  
Bunların ağdalanır maç maç öterken sakızı ("Asım", 383. s.)

...  
dizelerde geçen *teker meker*, *çamçak çamçak* ikilemeleri Türkçe sözlüklere geçmemiştir.

Şair bir ahenk elde etmek için anlamları farklı, ama içerdiği sesler bakımından birbirine yakın *çarpmak*, *çırpmak* gibi ses yansımali fiilleri bir arada kullanır ve bu yolla iç kafiye kurar :

...  
Çarpınıp çırpınarak çıktı nihayet iki eş. ("Asım", 382. s.)

...  
Bir kelimedeki anlamı yoğunlaştırmak, kuvvetlendirmek için ilk hece tekrar edilerek araya *p*, *r*, *m*, *s* seslerinden uygun olanı konur. Bu tekrarlar, kelimeye ahenk kazandırır. Bu tür sözler anlatımın en güzeli olan şiir için bir malzeme oluşturur.

Mehmet Âkif, pekiştirmeli biçimlerden çok yararlanmıştır. Hatta bunlardan bazılarını kendisinin türettiği izlenimi doğuyor :

...  
Arka yusyumru, göğüs çökmüş, omuzlar kalkık.  
Gözleri busbulanık rengi, kapaklar şiş şiş ("Asım", 380. s.)

...  
Varsa meydanda gezen tostopaç oğlanlardır. ("Asım", 383. s.)

...  
Tertemiz yerlere kipkirli fotinlerle dalar ("Asım", 397. s.)

...  
Pekiştirmeli kelimelere Türkçe sözlüklerde yer verilmişse de şairin kullandığı *kipkirli*, *tostopaç*, *busbulanık* gibi birçok pekiştirmeli biçimler sözlüklerde geçmemektedir.

Âkif'in manzumelerinde sözlükleri dolduracak zengin bir kelime hazinesi vardır. Onun manzum ve mensur bütün eserleri bir külliyat halinde bilimin süzgecinden geçirilip aslına uygun olarak yayımlanmalıdır. Ölümünün 50. yılında Türk bilim adamlarına düşen en önemli görev bu külliyatın yayımlanmasıydı. Böyle bir çalışma ortaya konduğunda Âkif'in sözlüğü kolayca yapılır. Bu sözlükten Türkçe sözlüklere kazandırılacak yüzlerce kelime, deyim, terim ve ata sözü olacaktır.

M. Âkif, Türkçe kelimelere daha çok yer vermek bakımından dönemin diğer şair ve edipleriyle karşılaştırılacak olursa onun ileride olduğu görülür. Türkçeyi tercih etmesinin başlıca sebebi, halkla iyi bir iletişim kurmaktır. Onun çok okunmasının ve tanınmasının sırrı buradadır.

520 Mehmet Âkif'te Dil ve Üslûp Özellikleri

Şiirlerinin küçük bir bölümü üzerinde yaptığımız bu kısa incelemeden de anlaşıldığı gibi, aldığı kültür, gördüğü eğitim ve yaşadığı çevre onun son derece işlek, açık bir Türkçeye sahip olmasını sağlamıştır. Duygulu oluşu, bu arada kıvrak bir zekâyâ sahip bulunuşu, yurtseverliği, onun dilini renklendirmiş ve çekici kılmıştır.

Ne mutlu O'na ki, yazdığı *İstiklâl Marşı* ile ilelebet payidar kalacak Türkiye Cumhuriyetiyle birlikte yaşayacak ve anılacaktır.

---

HÜSEYİN NAMIK ORKUN

**ESKİ TÜRK YAZITLARI**

Yeni çıktı.

I - IV. cilt

Fiyatı : 6000 TL.

---